

Intellectuele autonomie

1 De gewone bijzonderheid van intellectuelen en experts

De hogere beroepen zijn laag gevallen. Stonden intellectuelen door de eeuwen heen toch tamelijk dicht bij God, tegenwoordig zijn zij met hun voormalige werkgever enigszins aan lager wal geraakt. Het bijzondere is er een beetje van af. Alom heeft de intellectueel zijn hoge positie als 'meester van waarheid en rechtvaardigheid', als 'spreekbuis van het universele' (Foucault 1980, 126) opgegeven. Niet langer wordt hij beschouwd als deelgenoot van een exquisite roeping, van een verplichtende normatieve identiteit, of van een speciale verantwoordelijkheid voor het Geheel. Zonder rationalistisch verguldsel en roepingsideologie blijkt het intellectuele beroep net zo mooi en lelijk als alle andere beroepen, vatbaar voor de verleidingen die aan elk professioneel specialisme verbonden zijn (Pels & Swierstra 1991).¹

Deze zondeval van de intellectueel gaat gelijk op met eenzelfde soort 'normalisering' van de aparte status van de wetenschap. Op Feyerabend's vraag: wat is er nou zo bijzonder aan wetenschap? (1978, 73), antwoordt het moderne wetenschapsonderzoek eensgezind: weinig of niets. De grensafbakening tussen wetenschap en maatschappij is niet langer een vanzelfsprekend uitvloeisel van vaste normen van rationaliteit of vaste methodische principes, maar wordt eerder gezien als contextueel veranderlijk en 'principeel controversieel' (Gieryn 1983; Shapin 1990). Vergeleken met filosofische demarcatietheorieën worden de grenzen vager en het niemandsland breder. Het oude privilege dat de wetenschap een minder rommelig,

---

¹ Maar oude gedachten zijn hardnekkig. Zie bv. Alan Montefiore's opvatting van de intellectueel als 'anyone who takes a committed interest in the validity and truth of ideas for their own sake...' (1990, 201). Ook in het bekende boek van Jacoby (1987) vindt men nog heel wat nostalgie over het verdwijnen van de klassieke 'algemene' intellectueel. Deze linkse nostalgie wordt door rechts gedeeld, getuige het werk van o.a. Bloom en Finkelkraut. De elitaire trekken van deze verdediging van de Cultuur tegen het academisch professionalisme worden op een overtuigende manier aan de kaak gesteld door Robbins (1991).

opportunistisch, idiosyncratisch, belangengebonden en 'politiek' aanzien gaf dan andere praktijken is definitief ten grave gedragen (Latour 1980; Knorr 1981). Dat wetenschap 'iets bijzonders' zou zijn en wezenlijk zou verschillen van andere culturele en sociale activiteiten blijkt al met al weinig méér dan een hardnekkig vooroordeel (Latour 1983, 160-61; Woolgar 1988, 20-26).

In het navolgende wil ik beargumenteren dat het intellectuele c.q. wetenschappelijke beroep misschien 'niets bijzonders' is, maar wel degelijk *iets aparts* heeft. De postmodernistische onttoveraars van het intellect en de constructivistische normaliseerders van de wetenschap slaan in hun gelijkmakerij af en toe te ver door. Feyerabend's ontluistering van de intellectuele experts als 'one special and rather greedy group' gaat bijvoorbeeld hand in hand met een nogal drastische idealisering van de 'leek' en diens vermogen om de wetenschap democratisch te controleren (1973, 85-6; 96-8). Hetzelfde populistisch sentiment ontmoet men bij Foucault, die in zijn ijver om intellectuele profeten, wetgevers en probleemoplossers de mond te snoeren in een onbewaakt moment de kreet aanheft: 'weg met de woordvoerders!' (1985, 81-2). Ook Bourdieu's suggestie dat iedereen zijn eigen woordvoerder moet worden en moet leren 'spreken in plaats van te worden gesproken' nadert dicht tot deze anarchistische utopie (1989a, 30-32).

Zo schiet ook de constructivistische kritiek op klassieke strategieën van demarcatie af en toe door naar een volstrekte nivellering (cf. Harbers 1992). Het relativisme van Feyerabend wordt aangescherpt door Woolgar, die in zijn afkeer van essentialistische demarcatiepogingen als enige alternatief een vorm van nominalisme aanprijst waarin het zoeken naar een goede definitie van wetenschap volledig wordt opgegeven (1988, 20-21). Wat 'geldt' als wetenschap verandert immers naar gelang de verschillende pragmatische contexten waarin het begrip zijn werk moet doen. Pogingen tot demarcatie moeten daarom eerst en vooral worden gezien als rhetorische prestaties en als ideologische dekmantels voor de zucht van professionals naar sociale distinctie. Maar het feit dat 'wetenschappelijkheid' een principieel omstreden en betwistbaar begrip is, hoeft niet tot de conclusie te leiden dat elk onderscheid tussen wetenschap en iets anders voortaan futiel of onmogelijk is.

Een soortgelijke nivelleringsdrang treft men aan bij Latour. Volgens hem maken de translatie-effecten van moderne laboratoriumpraktijken elk onderscheid tussen micro- en macro-objecten, tussen interne en

externe dimensies van wetenschap in praktische zin ongedaan. Er is geen 'sociale context' buiten de laboratoria; er bestaan alleen netwerken met een kleinere of grotere reikwijdte en gemobiliseerde kracht. Laboratoria vormen juist de plaats waar de maatschappelijke krachtsverhoudingen worden omgedraaid: zij boren nieuwe vormen van macht aan die het gehele systeem van maatschappelijke relaties op hun kop kunnen zetten. Daarom is er volgens Latour 'no outside of science'; nergens zien we wetenschap en maatschappij als afzonderlijke grootheden (1983; 1987).

In geen van deze gevallen wordt de soep overigens zo heet gegeten als zij wordt opgediend. Feyerabend is wijs genoeg om de experts niet geheel en al te willen afschaffen: zijn advies is om ze te gebruiken, maar ze nooit helemaal te vertrouwen (1978, 97). Ook Foucault is verstandig genoeg om niet alle woordvoerders, al degenen die 'voor en boven de anderen spreken' zonder pardon te willen elimineren, maar formuleert nieuwe, bescheidener taken voor wat hij de 'specifieke' intellectueel noemt (1980, 126ff). Bij nader inzien vindt men ook bij Latour allerlei suggesties voor differentiatie. Als de wetenschap volgens hem eigenlijk een vorm van politiek is 'voortgezet met andere middelen', wil hij daarmee juist de aandacht vestigen op die 'andere middelen', op de *nieuwe* politiek van 'inscriptie' en 'translatie' en de *nieuwe* vormen van kennismacht die in laboratoria worden aangemaakt. De specificiteit van de wetenschap moet niet zozeer worden gezocht in cognitieve, sociale of psychologische eigenschappen, maar in de speciale manier waarop laboratoria zijn ingericht.²

2 Een kennispolitieke demarcatie

In het vervolg ga ik er dan ook van uit dat de secularisering van de rol van de intellectueel en die van de wetenschappelijke expert niet uitsluitend leidt tot het uitwissen van onderscheidingen en demarca-

---

² Terwijl men bij Feyerabend en Foucault een anarchiserende visie vindt op de rol van de woordvoerders, treft men bij Callon en Latour eerder een 'elitistische' visie aan waarin de woordvoerders de mensen en dingen die zij vertegenwoordigen vrijwel noodzakelijkerwijze opslokken en onzichtbaar maken. Opvallend is dat de anarchistische ambitie om de wetenschappelijke professionals een kopje kleiner te maken en de elitistische ambitie om alles, natuur en maatschappij, vanuit de wetenschap op te bouwen, tot hetzelfde resultaat leiden: het uitwissen van differentiaties.

ties, terwijl er niets nieuws voor in de plaats wordt gezet.³ Juist het feit dat de intellectueel tot gewonere proporties is teruggebracht maakt het mogelijk om de *autonomie* van het intellectuele werk te verdedigen zonder een beroep te doen op traditionele waarden als 'waarheidsliefde' of 'waardevrijheid' of op traditionele scheidingen als die tussen kennis en belang of kennis en macht. Ook voor een wetenschap die zijn uitzonderlijke cognitieve status heeft verloren geldt dat het demarcatievraagstuk niet zo gemakkelijk terzijde kan worden gelegd. Dat zij geen autonomie meer kan claimen op basis van haar speciale epistemologische status (Cozzens 1990, 181), verhindert niet dat deze claim kan worden gevestigd op een meer realistische, pragmatisch-politieke basis.

Constructivisten neigen ertoe om in hun oplossingen van dualismen als die tussen cognitief versus sociaal, intern versus extern of wetenschap versus politiek twee niveaus van analyse door elkaar te halen. De erkenning dat de wetenschap door en door sociaal, politiek en belangengebonden is wil nog niet zeggen dat men ook agnostisch dient te zijn over de grenzen tussen wetenschap en politiek als functioneel gedifferentieerde subsystemen in de maatschappelijke arbeidsdeling. Dat de wetenschap sociaal c.q. politiek is krijgt zijn volle betekenis immers alleen wanneer dit inzicht wordt *gespecificeerd*: het wetenschappelijk veld is een veld als alle andere, maar tegelijkertijd een 'world apart' die gehoorzaamt aan zijn eigen specifieke functioneringslogica (Bourdieu 1990, 300). De *sociaal-institutionele* scheiding tussen wetenschap en maatschappij (politiek, economie) is kortom niet hetzelfde als de *epistemologische* scheiding tussen kennis en macht. In de eerste betekenis kunnen cognitieve systemen heel goed van sociale systemen worden onderscheiden, ook al weigert men vervolgens te differentiëren in de tweede zin.

---

³ Het is hier niet de plaats om uitgebreid in te gaan op het verschil tussen intellectuelen en experts of deskundige professionals. Anders dan De Vries (1991) maak ik in dit betoog niet al te veel onderscheid tussen het intellectuele en het wetenschappelijke beroep en tussen intellectuele en wetenschappelijke taken. In het vervolg wordt duidelijk dat ook Bourdieu geen scherpe scheidingslijn trekt tussen het intellectuele en het wetenschappelijke veld, ofschoon intellectuelen voor hem steeds méér zijn dan experts, voorzover zij zich (in deeltijd en als oprechte amateurs) bemoeien met het openbare debat en de grote politiek. Mijn invalshoek is hier een andere. Mijn probleem is het intellectuele professionalisme als zodanig en de 'twee gezichten' die het vertoont, ongeacht of de professionals nu het woord voeren voor mensen of dingen, en ongeacht of zij dit doen in de openbare ruimte of in de meer esoterische ruimten waar zij vrijwel uitsluitend te maken hebben met collega's.

Daarmee is een kennispolitieke herdefinitie aan de orde van het klassieke wetenschapsfilosofische demarcatievraagstuk als een vraagstuk van sociale differentiatie of van institutionele autonomie (cf. Harbers 1991, 1992). Anders dan Harbers geloof ik echter dat deze kennispolitieke demarcatie niet geheel kan worden ontdaan van epistemologische connotaties en claims. Beroepsmatige, gespecialiseerde kennisproductie veronderstelt een minimale aanspraak op cognitieve, methodische, ambachtelijke superioriteit (betere kennis), ook al wordt die aanspraak niet langer gelegitimeerd of gefundeerd met behulp van een traditionele 'logic of justification'. Als epistemologisch breuken altijd ook sociale breuken zijn (Bourdieu), dan geldt het omgekeerde ook: sociaal-politieke demarcaties impliceren, wanneer het gespecialiseerde kennissystemen of -praktijken betreft, steeds ook epistemologische demarcaties. In plaats van epistemologische verschillen geheel te ontkennen, wordt de volgorde ten opzichte van de klassieke wetenschapsfilosofie en de functionalistische wetenschapssociologie omgedraaid: de epistemologische scheiding wordt afgeleid van de sociologische in plaats van andersom.

Juist omdat de wetenschap professioneel is georganiseerd in relatief autonome velden van sociale activiteit, is de kennis die binnen professionele instellingen wordt geproduceerd in tal van opzichten 'beter' (maar ook in specifieke opzichten 'slechter') dan de kennis die erbuiten wordt aangemaakt. Wetenschappelijke instellingen zijn vrijplaatsen, locaties van geïnstitutionaliseerde distantie terzijde van de professionele politiek en economie en betrekkelijk gevrijwaard van de *hustle and bustle* van het dagelijks bestaan. Zij volgen een andere, langzamere tijdseconomie dan andere gespecialiseerde praktijken (vergelijk de journalistiek), zijn meer afgeschermd van de druk van de 'publiciteit', en produceren voor een esoterischer publiek dat in sterkere mate bestaat uit collega-wetenschappers. Verdediging van professionele autonomie houdt daarmee in elk geval in: verdediging van de institutionele mogelijkheid van systematische, methodische kennisproductie, in een minimale definitie die geen voorschot neemt op een bepaalde wetenschappelijke methodologie. Trouwens ook Feyerabend's 'anything goes' moet volgens de auteur eigenlijk worden gelezen als: 'any *method* goes': niet de *enig juiste* methode, maar *elke willekeurige* methode zal een redelijke kans van slagen hebben (1977, 400).⁴

---

⁴ Let wel: deze minimale demarcatie is zonder verdere toevoeging niet in staat

3 Autonomie, dualiteit en distantie

Daarom vormt het begrip 'autonomie' de centrale hefboom van de nu volgende overwegingen. 'Autonomie' is een goed kennispolitiek woord omdat het enerzijds verwijst naar een cruciale voorwaarde voor professionele competentie, maar terzelfdertijd attendeert op de 'corporatistische' en conspiratieve schaduwkant die alle professionele beroepsuitoefening aankleeft.⁵ In die zin vormt het de spil van recente sociologische debatten over de produktieve en repressieve functies van de moderne hogere kennisberoepen. In de klassieke functionalistische benadering van bijvoorbeeld Durkheim, Spencer, Tawney en Parsons lag de nadruk op positieve kenmerken als geïnstitutionaliseerde expertise, democratische controle over kennis en technologie, en een collectief ethos van belangeloze publieke dienstbaarheid. De kritische benadering van het professionalisme, die vanaf het midden van de jaren zestig werd uitgewerkt door auteurs als Johnson, Freidson, Larson en Illich, belichtte vooral negatieve kenmerken als sociale sluiting, gerichtheid op eigenbelang, privilegevorming, controle over cliënten en hun behoeften, en de ideologische legitimering ervan (Gyarmati 1975; Freidson 1986).

In de eerste benadering, die dicht aanschuift tegen het traditionele complimenteuze (en elitaire) zelfbeeld van professionals, wordt de autonomie-claim vooral in verband gebracht met de rationele zelfregulering die vereist zou zijn voor de produktie en toepassing van hoogwaardige kennis en complexe vaardigheden in dienst van het algemeen belang. In de tweede benadering wordt autonomie eerder verbonden met het particuliere belang dat professionele elites hebben bij de monopolistische controle over een bepaalde 'markt' van expertise en de daar te behalen materiële en immateriële winsten (Larson 1977; Ruschemeyer 1983). Het begrip 'professionele autonomie' verkrijgt als gevolg van die tegenstrijdige bepalingen een

---

om de wetenschap scherp af te bakenen van andere methodisch uitgevoerde kennisdisciplines zoals de Christelijke of Islamitische theologie, de astrologie, de homeopathie of het Marxisme. Maar het grenst de wetenschap zowel af van andere professioneel georganiseerde praktijken als van het dagelijkse kennisgebruik. Het relativisme van Feyerabend kan noch worden volgehouden tegenover andere autonome beroepen noch tegenover het diletantisme van de common sense. Het cruciale aanvullende criterium van wetenschappelijkheid dat we nodig hebben is natuurlijk *georganiseerde concurrentie*.

⁵ Cf. Bernard Shaw's beroemde uitspraak in *The Doctor's Dilemma* dat 'all professions are conspiracies against the laity'.

Janusgezicht: het vertoont een intrinsieke dubbelzinnigheid of *dualiteit* waarin 'goed' en 'kwaad', functionele noodzaak en dysfunctionele machtsuitoefening, nauw lijken samen te spannen (cf. Pels 1992).⁶

In het vervolg wil ik een benadering kiezen die zoveel mogelijk recht probeert te doen aan de 'gelijktijdigheid' of de intrinsieke verbondenheid van deze twee gezichten van het moderne professionalisme, en die daarmee de onvruchtbare tegenstelling tussen de functionalistische en de kritische tradities kan overstijgen. Mijn uitgangspunt is daarbij dat de 'enabling' en de 'disabling' dimensies van intellectuele beroepen op een veel directer en constitutiever manier zijn verbonden dan zichtbaar kan worden gemaakt vanuit de dualistische oppositie waarin beide tradities elkaar over en weer gevangen houden. 'Dualiteit' betekent niet dat productieve en exploitatieve dimensies, eufuncties en dysfuncties, zomaar aan elkaar kunnen worden geplakt of bij elkaar kunnen worden opgeteld. 'Dualiteit' verwijst eerder naar zoiets als de generatieve of symbiotische verbondenheid van 'licht' en 'donker' of 'goed' en 'kwaad'; aspecten die veel meer elkaars levensvoorwaarde vormen dan in ééndimensionale 'optimistische' of 'pessimistische' benaderingen kan worden gethematiseerd.

Toegepast op het probleem van de woordvoerders en de rol van intellectuelen houdt dat in elk geval in dat hun sociale functionaliteit of 'onmisbaarheid' onmiddellijk wordt gekoppeld aan de onvermijdelijke sociale dreiging die van hun aanwezigheid uitgaat. Intellectuelen en woordvoerders zijn nuttig en nodig, maar ze zijn ook gevaarlijk. Preciezer: wat de intellectuelen zo gevaarlijk maakt is juist datgene waardoor ze ook zo nuttig zijn.⁷ Intellectuelen zijn immers maatschappelijk 'vrijgesteld' voor beroepsmatig denken, onderzoeken, spreken en schrijven. Doordat zij erin geoefend zijn, ervoor hebben geleerd en het de hele dag doen, zijn zij er in sommige opzichten beter in dan gewone mensen. Maar ditzelfde specialisme en profes-

---

⁶ Cf. Johnson (1977, 17) over de Januskop van de professies. Ook Parsons spreekt over 'rosy and less rosy aspects', maar legt vervolgens alle nadruk op de 'positive side of the case' (1968, 372). Cf. ook Cozzens (1990, 165) die de traditionele autonomieclaim van de wetenschap opvat als een manifestatie van professionele machtsuitoefening.

⁷ Deze gedachte kan men eigenlijk al vinden in de klassieke politieke economie, zowel in de optimistische versie van Smith als in de pessimistische van Marx, wanneer zij spreken over de functies en dysfuncties van de maatschappelijke arbeidsdeling.

sionalisme maakt de intellectuele woordvoerders ook gevaarlijk, omdat zij per definitie spreken *namens en in plaats van* anderen; en in ergere gevallen anderen permanent uitsluiten van de toegang tot de plaatsen waar men openbaar spreekt en de plaatsen en middelen waar(mee) men dat kan leren. Omdat zij er hun brood mee verdienen en er hun macht en prestige aan ontlene, zijn zij tegelijkertijd geneigd om zowel individueel als collectief eigen belangen te ontwikkelen die hen in oppositie brengen tot degenen die van hun diensten afhankelijk zijn (Pels 1990b, 189-191).

In deze 'duale' opvatting van de autonomie van het intellectuele beroep kruisen zich zodoende de optimistische en pessimistische connotaties van 'belangeloosheid' en 'belang', en worden traditionele dualismen als die tussen 'waarheid' en 'macht' of tussen 'distantie' en 'betrokkenheid' terzijde gelegd. Distantie en betrokkenheid kunnen niet langer worden beschouwd als contraire begrippen, of als polen die een spanningsveld of een continuum tussen zich spreiden, maar vormen voortaan de twee helften van dezelfde kennispolitieke Januskop.⁸ De autonome, beroepsmatig gedifferentieerde kennisproductie veronderstelt zoiets als de 'institutionele gedistantieerdheid' van het intellectuele bedrijf: een in eerste instantie *sociaal* gedefinieerde distantie die een betrokkenheid op gedeelde corporatieve belangen vooronderstelt. De relatieve autonomie van het intellectuele bedrijf is een goed en een belang dat door (bijna) iedere intellectueel tegenover de maatschappelijke buitenwereld wordt verdedigd, hoezeer intellectuelen onderling ook strijden om de inzet van het intellectuele spel. Die autonomie vormt immers de voorwaarde voor hun bestaan als professionals en voor de ontplooiing van hun onderlinge rivaliteit.

Dat wil zeggen dat 'distantie' als sociaal-institutionele voorwaarde voor de beoefening van wetenschap en de intellectuele functie niet langer hoeft te worden gedekt of gelegitimeerd door een filosofische notie van 'waardevrijheid'. De bescherming van de relatieve autonomie naar buiten toe (de bekende 'academische vrijheid') is geen normatief principe dat vanzelfsprekend voortvloeit uit de 'aard' van het intellectuele en wetenschappelijke werk, maar een onophoudelijke kennispolitieke inspanning die onvermijdelijk gekoppeld is aan de vorming en instandhouding van corporatistische belangencoalities. Binnen dat relatief autonome en dus collectief 'gedistantieerde' veld

---

⁸ Hoewel de globale denkrichting dezelfde is, verschilt mijn benadering hierdoor van Koenis' ideeën (1991, 1992) over een 'spanningsveld' tussen betrokkenheid en distantie.

woedt de kennispolitieke concurrentie en is nogmaals van belangeloosheid maar weinig te bespeuren. Distantie is daarmee aanvankelijk niet meer dan een produkt van de geïnstitutionaliseerde 'objectiviteit' of collectieve 'vervreemding' die door het relatief autonome intellectuele bedrijf aan zijn bedrijfsgenoten wordt opgelegd. In de tweede plaats is distantie een produkt van de belanghebbende wederzijdse objectivering waartoe intellectuele concurrenten elkaar dwingen in hun agonistische spel van kritiek en anti-kritiek. Zowel naar buiten als naar binnen hebben dergelijke objectiveringen alles van doen met kennispolitiek en maar heel weinig met het klassieke ethos van de waardevrijheid.

4 Het wetenschappelijke veld

Hierna wil ik een theorie tegen het licht houden waaraan in het bovenstaande al enkele elementen werden ontleend, en die in meerdere opzichten interessant is voor het verder ontwikkelen van een pragmatische notie van 'intellectuele autonomie'. In Pierre Bourdieu's veldtheorie van de wetenschap en in zijn opvatting over de rol van intellectuelen speelt het begrip 'autonomie' in elk geval een zodanig centrale rol dat het af en toe een sociologische plaatsbekleder wordt van het traditionele waarheids- en rationaliteitsbegrip. Ook houdt Bourdieu principieel vast aan het onderscheid tussen een 'external reading' die de inbedding van de wetenschap in de bredere samenleving thematiseert en een 'internal reading' die zich richt op de vervlechting van kennis en politiek binnen het wetenschappelijke universum zelf (1990b, 298).

Bourdieu's veldtheorie van de wetenschap combineert een generieke bepaling die nivellerend of demystificerend werkt met een specificatie die juist weer een demarkerend effect sorteert (1989a, 179; 1991b). De generieke bepaling verbiedt het om de wetenschapsbeoefening nog langer te koesteren als een uitzondering op de regel van een algemene veldtheorie of een algemene 'economie van praktijken'. Het functioneren van het wetenschappelijk veld veronderstelt en genereert zelf een specifieke vorm van belang; wetenschappelijke praktijken lijken alleen 'belangeloos' wanneer ze worden vergeleken met andere belangen die worden geproduceerd op andere velden. De concurrentiestrijd heeft als specifieke inzet het monopolie over het wetenschappelijk gezag, waarin technische competentie en symbolische macht

onlosmakelijk zijn verbonden. Die inzet wordt daarmee gekenmerkt door een 'intrinsieke dubbelheid': intrinsieke belangstelling en extrinsieke belangen, intellectuele en politieke strategieën, epistemologische conflicten en machtsconflicten zijn onmiddellijk aan elkaar gekoppeld (1989a, 179-184).

In de specificerende operatie wordt de nadruk verlegd van het belanghebbende, politiek-strategische karakter van de wetenschappelijke praktijk naar de 'andere middelen' waarmee die quasi-politieke of quasi-kapitalistische concurrentie wordt bedreven. Hier gaat het niet zozeer om kennis*politiek* maar om kennis*politiek*; niet om economisch of politiek kapitaal maar om *cultureel* of *informatiekapitaal* (1992, 94). Het principe van de 'intrinsieke dualiteit' wordt dan de andere kant op gelezen, want de analytische blik wordt gericht op de specifieke wijze waarop rationeel-wetenschappelijke kennis en technische competenties een voertuig worden voor de accumulatie van symbolische macht. Niet 'ordinair' winstbejag of 'naakte' machtswellust staan voorop, maar de zucht naar erkenning, naar een goede reputatie, naar een distinctieve naam; een vorm van belang die tegelijkertijd wordt geconstitueerd en gemystificeerd door de demarcatie en afwijzing van 'ordinaire' belangenobjecten als geld en macht.

Bourdieu levert daarmee een model dat zowel recht doet aan de interne samenhang tussen kennis en politiek als aan de externe scheiding tussen professionele kennisproductie en 'buitenwerelden' als de politiek of de journalistiek. Zowel op het raakvlak van wetenschap en buitenwereld als in de agonistisch functionerende binnenwereld verdwijnt de traditionele oppositie tussen belangeloosheid en belang en heeft distantie weinig meer van doen met een positivistische of Weberiaanse opvatting van 'neutraliteit' (1989a, 36-8, 160, 203-6, 209-10, 320). Maar als de waarheid over de sociale wereld niet tot stand komt ondanks maar juist *dankzij* kennispolitieke belangen,⁹ kan anderzijds de logica van de kennispolitiek zich alleen ten volle ontplooiën zodra de wetenschap zich vèrgaand van *externe* politieke belangen heeft geëmancipeerd. De implicatie hiervan is dat juist de wetenschap die zichzelf afficheert als neutraal en gedistancieerd per saldo het minst autonoom is en het meest aan de politieke leiband loopt; en dat de werkelijk autonome wetenschap deze pose van

---

⁹ Een van de bronnen van deze herwaardering is het perspectivisme van Nietzsche, met name diens overtuiging dat hoe meer affecten of belangen we over iets aan het woord laten komen, des te beter we het zien, des te groter onze 'objectiviteit' (1991, 114, 146).

objectiviteit en neutraliteit node kan missen (1989a, 203-210).

Distantie wordt dus door Bourdieu zowel in de externe als in de interne dimensie onmiddellijk verbonden met en afgeleid van specifieke vormen van betrokkenheid. Toegepast op de algemene relatie tussen theorie en praktijk, of tussen de intellectuele wereld en de dagelijkse leefwereld, attendeert hij op de sociale determinaties die inherent zijn aan de intellectuele houding zelf, aan de 'geleerde' of 'contemplatieve' blik die op de (sociale) wereld wordt geworpen. Zodra we beginnen te observeren, effectueren we een epistemologische breuk die tegelijkertijd ook een sociale breuk is, aangezien we ons min of meer volledig uit de wereld terugtrekken. Die positie van 'onpartijdige waarnemer' is niet alleen uitzonderlijk maar berust ook op concrete sociale privileges. Distantie is niet het produkt van een methodologische moraal maar van de 'scholaire situatie', van de specifieke habitus van vrijgestelde 'schoolmensen', en veronderstelt de *scholè* of *otium* of het specifieke 'nietsdoen' dat kenmerkend is voor het contemplatieve leven. Distantie is een praktische relatie tot de praktijk. Het is deze praktische betrokkenheid die door het 'ethnocentrisme van de geleerden' wordt verhuld (1980, 43ff; 1992, 49-50).

Hetzelfde intrinsieke verband tussen distantie en betrokkenheid wordt zichtbaar via de interne analyse. Het wetenschappelijk veld is het schouwtoneel van een min of meer ongelijke strijd tussen veelal twee partijen die zijn bedeed met ongelijke hoeveelheden specifiek kapitaal en dus ongelijk zijn uitgerust voor de toeëigening van het produkt en het profijt van de wetenschappelijke arbeid: de heersende elite der gevestigden en de overheerste groep die bestaat uit nieuwkomers. De gevestigden kiezen doorgaans voor een strategie van behoud van de wetenschappelijke orde waarmee hun belangen direct zijn verbonden. Nieuwkomers kunnen 'kiezen' tussen de relatief risicoloze strategie van opvolging of voor de veel kostbaarder en riskanter strategie van ondermijning van het gevestigde wetenschappelijke gezag, die een nieuwe definitie van de inzet en de grenzen van het spel zelf als inzet heeft. De strijd die iedere actor moet aangaan om zijn eigen gezag als legitieme producent af te dwingen, is zodoende steeds een strijd om die 'produktiewijze' en die definitie van wetenschappelijkheid door te drukken die het best strookt met zijn specifieke belangen (1989a, 185, 193-97).

Het is deze objectieve logica van rivaliteit tussen gevestigden en nieuwkomers en de kruiselingse toetsing van hun kennisprodukten die

daarvan het gevolg is, die maakt dat het najagen van eigenbelang 'onbedoeld' de wetenschappelijke vooruitgang dient. Het regellose antagonisme der particuliere belangen wordt omgezet in een wetenschappelijke dialectiek, omdat elke actor bij de bestrijding van zijn concurrenten een instrumentarium moet hanteren dat zijn polemische intenties de universele draagwijdte geeft van een methodische kritiek. Zo worden door toedoen van sociale mechanismen met de kracht der noodzakelijkheid universele normen van rationaliteit doorgezet (198-201, 203). De *libido dominandi* kan alleen worden bevredigd door zich te voegen naar de specifieke veld-censuur, en zich te sublimeren tot een *libido sciendi* die de tegenstander alleen kan overmeesteren door theorie tegenover theorie, weerlegging tegenover propositie, en het ene feit tegenover het andere te stellen (1990b, 300; 1992, 91).

5 Feiten, waarden en performatieve effecten

Hoewel 'dualiteit' en 'autonomie' daarmee tot complementaire sleuteltermen van Bourdieu's wetenschapssociologie worden gepromoveerd, gaat het om begrippen waarvan de kennistheoretische status onvoldoende is opgehelderd. 'Dualiteit' is natuurlijk in de eerste plaats een ontsnappingswoord, een kritische hefboom om de eigen positie polemisch naar twee kanten af te bakenen: tegen het vrijzwevende intellectualisme en tegen alle vormen van (economisch en politiek) belangen-reductionisme. Dat maakt het tot een verlegenheidsterm die niet veel meer doet dan ons voorlopig in bescherming te nemen tegen de conceptuele kiesdwang die van bovengenoemde klassieke dichotomieën uitgaat. Bovendien is het adjectief 'intrinsiek' of 'essentieel' in kennistheoretische zin problematisch, omdat het neigt naar een essentialistische dialectiek die objectieve contradicties meent waar te nemen in het hart van de dingen.

Nu wordt het dualiteitsprincipe door Bourdieu inderdaad primair voorgesteld als de vrucht van een reeks van empirisch-analytische constatering (cf. 1989a, 181, 226, 246). Hetzelfde geldt voor zijn presentatie van het begrip 'relatieve autonomie' en zijn opvatting over de historisch gegroeide specificiteit van het intellectuele en wetenschappelijke veld. In weerwil van deze stoïcijns-beschrijvende c.q. verklarende intenties lijken begrippen als dualiteit en autonomie echter een onderhuidse *normatieve* rol te spelen die door Bourdieu nergens met zoveel woorden wordt verantwoord of erkend. Zijn

wantrouwen jegens alle utopisme en moralisme is zo massief en zijn vertrouwen in het vermogen van een 'rigoureuze' empirische wetenschap blijktbaar zo groot dat de veldtheorie overheelt naar objectivisme en hier en daar sterk reïficerende trekken vertoont (Pels 1985).

Ofschoon een aantal klassieke dualismen overtuigend terzijde worden gelegd, blijft Bourdieu daarmee steken in het dualisme van normativisme versus naturalisme of dat van feiten en waarden (Pels 1990a; 1991b). Zijn reflexieve objectivisme-kritiek zet op dit punt niet radicaal genoeg door. Hoewel hij zegt te willen ontsnappen aan de aloude antinomie tussen 'positief' en 'normatief' en een ethiek te willen die aan deze antinomie voorbijgaat, blijft onduidelijk *welke vorm* van de klassieke antinomie hem precies voor ogen staat (de neo-Kantiaanse?) en op welke manier de kloof tussen *Sein* en *Sollen* dan wel moet worden gedicht. Daar komt bij dat hij een duidelijk positivistisch gekleurde, 'Durkheimiaanse' funderingsvolgorde hanteert waarin het ethische gehalte van de maatschappijwetenschap uiteindelijk wordt afgeleid van haar wetenschappelijke verklarende kracht. Het is immers de kennis van objectieve determinaties en objectieve noodzakelijkheden die een vorm van vrijheid schept die weer de voorwaarde en het correlaat is van een bescheiden, praktische ethiek. De reflexieve sociologie is een ethiek *omdat* zij een wetenschap is (1992, 171-72).¹⁰

Elders giet hij zijn kritiek op het naïeve utopisme van bv. de klassieke wetenschapsfilosofie en -sociologie in termen die juist het klassieke feiten/waarden-onderscheid veronderstellen. Merton presenteert ten onrechte de normatieve regels die figureren in het zelfbeeld van wetenschappers als een beschrijving van de positieve wetten van de wetenschappelijke produktiewijze, terwijl 'de markt van wetenschappelijke goederen wordt geregeerd door wetten die zich weinig gelegen laten liggen aan de moraal' (1990b, 298; 1989a, 190). De suggestie die hiervan uitgaat is dat dergelijke 'immanente' veldwetten kunnen worden vastgesteld volgens een canon van empirische exactheid die gespeend is van elke normativiteit.¹¹

---

¹⁰ Dit is ook de inhoud van wat Bourdieu zijn 'sociologisch' of 'rationeel utopisme' noemt: 'a rational and politically conscious use of the limits of freedom afforded by a true knowledge of social laws and especially of their *historical* conditions of validity' (1990a, 15, 24-5; 1992, 169).

¹¹ Ook het alledaagse discours over de sociale wereld heeft volgens Bourdieu niet primair tot doel om te zeggen wat de sociale realiteiten (de staat, de religie etc.) *zijn* maar wat zij *waard* zijn, en dus om waardeoordelen te vellen (1992,

Zowel het dualiteitsprincipe als het principe van de relatieve autonomie kunnen echter alleen zinvol worden gehanteerd als men beseft dat het in beide gevallen om méér gaat dan alleen een beschrijvende constatering, omdat normatieve en empirische bepalingen meteen op elkaar worden betrokken en naadloos in elkaar overgaan. In beide gevallen stelt de beschrijving zelf onmiddellijk de norm. 'Onontkoombare' of 'intrinsieke' dualiteit wil immers zeggen dat de goede of functionele en de kwade of dysfunctionele kanten van de intellectuele praktijk conceptueel veel dichter bij elkaar worden getrokken.¹² Door die toenadering veranderen beide polen van normatieve kleur: het goede wordt minder goed, maar het voormalig kwade ook minder kwaad. Het démasqué der mandarijnen en hun professionele ideologie van belangeloze distantie gaat immers gelijk op met de epistemologische rehabilitatie van voormalig duistere randverschijnselen als concurrentie, belang, symbolische kapitaalvorming en (kennis-)politiek.

Zo is bijvoorbeeld de definitie van de intellectuele of wetenschappelijke wereld als een 'agonistisch' strijdperk of een kapitaalmarkt waarop ongelijke partijen concurreren om wederzijdse erkenning en distinctie veel méér dan een koele constatering omtrent de vermeend onpersoonlijke werking van 'objectieve' veldwetten. Deze beschrijving straalt de sterke normatieve suggestie uit dat de wetenschappelijke rationaliteit geen enkelvoudig gegeven is, dat zij niet per definitie is gekoppeld aan consensus, en dat conflict, concurrentie en strijd een positieve, generatieve functie in de kennisproductie vervullen (cf. 1992, 153, 162-63). Hetzelfde geldt voor de stelling dat de definitie van de inzet van de intellectuele strijd zelf één van de inzetten van de intellectuele strijd is, en dat er daarom geen scheidsrechters in het veld zijn die niet op hun beurt weer partij zijn (1989a, 186-7). Dit klinkt op het eerste gezicht als een empirische generalisatie; maar deze uitspraak is minstens zo normatief als descriptief, omdat zij een impliciet pleidooi bevat voor een principieel waarheids- en methoden-

---

60). De (klassieke) suggestie die hiervan uitgaat is dat de wetenschap zich beperkt tot het vellen van empirische oordelen. In mijn opvatting onderscheiden wetenschappelijke interpretaties zich op dit punt niet van dagelijkse interpretaties, omdat men op beide niveaus een 'natuurlijke saamhorigheid' van empirische en normatieve oordelen aantreft (Pels 1990, 40).

¹² '... de meest "dysfunctionele" tendenzen (...) zijn ingebakken in dezelfde mechanismen die de meest "functionele" disposities voortbrengen' (Bourdieu 1989a, 201).

pluralisme.¹³

Als het merendeel van de beschrijvende begrippen en proposities in Bourdieu's kennissociologie een normatieve surplusbetekenis hebben en feiten en waarden vermengen, kunnen zij beter worden gelezen als *performatieve definities* die hun object zodanig (her)beschrijven dat die beschrijving ook *poogt tot stand te brengen* wat ze beschrijft. 'Performativiteit' is een geschikte term voor het kennispolitieke constructie-effect van representaties waarin normatieve en empirische oordeelselementen in een natuurlijke mix zijn verenigd. Ondanks het feit dat Bourdieu als geen ander gevoelig is voor de orde-scheppende functie van de taal en voor de constructivistische waarheid dat woorden dingen kunnen maken en breken (1989a, 149ff; 1991a), vertoont zijn benadering op dit punt wederom een reflexief tekort. Zijn miskenning van de performatieve uitstraling van zijn eigen theorie maakt dat al zijn zogenaamd 'realistische' uitspraken over objectieve structuren, relaties en posities, over het primaat van objectieve veldwetten en hun onontkoombare, dwingende logica, sterk reïficerend werken. In weerwil van zijn eerdere uitgangspunten lijkt Bourdieu op het laatste moment uit zijn eigen theorie te stappen, om een totaliteitsrhetoriek te omarmen waarin ineens het 'volledige systeem van strategieën', het 'spel als zodanig' vanuit een schijnbaar neutrale buitenspelpositie kan worden overzien (1989a, 212; 1992, 230-31).

Wanneer we de blik richten op het specificiteitsprobleem of het probleem van de relatieve autonomie zien we dezelfde objectivistische logica aan het werk. Ondanks zijn sensitiviteit voor het 'klasserende' karakter van sociale en sociaal-wetenschappelijke classificaties, die hem van het merendeel van zijn collega-sociologen onderscheidt

---

¹³ Niet het minste voordeel van een dergelijke minimaal-normatieve amendering van het beginsel van de kennispolitiek is dat zij enkele stappen tegemoetkomt aan een voorspelbare Habermasiaanse kritiek op de 'crypto-normatieve' inslag van de sociologie van Bourdieu, zonder terug te grijpen op een aprioristische scheiding tussen 'communicatief' en 'strategisch' handelen die de twee helften van de kennispolitieke eenheid weer uit elkaar trekt. De notie van 'kennispolitiek' is noch een metafysische wezensbepaling noch een zuiver empirische generalisering, maar een gemengd normatief-empirische hypothese die niet leidt tot relativisme maar die zijn eigen waarheidsregel stelt. De epistemologische superioriteit ervan schuilt in de omstandigheid dat het tegenover Habermas' transcendentale dualisme de 'natuurlijke saamhorigheid' van communicatieve en strategische handelingen vasthoudt zonder te vervallen in enigerlei reductionisme. Cf. voor een uitvoeriger uiteenzetting n.a.v. Foucault's beginsel van *pouvoir/savoir*: Pels (1992). Bourdieu verwerpt het onderscheid tussen instrumenteel en communicatief handelen expliciet in (1992, 113).

(cf. 1984, 21-3; 1989a, 145ff), onderschat Bourdieu de mate waarin elke codificerende representatie van sociale overeenkomsten en verschillen, van grenzen, geleidingen, articulaties en instanties dezelfde sociale wereld constitueert die ze gelooft 'objectief' weer te geven of 'realistisch' te spiegelen. De definiërende socioloog mengt zich net als iedere gewone actor in de strijd om de legitieme klassificaties, en klasseert anderen 'om ze aldus te vertellen wie ze zijn en moeten zijn' (1989a, 159). Ook sociologische definities van relatieve autonomie, waarin verschillende sociale velden worden geacht te 'gehoorzamen aan' verschillende objectieve logica's of 'immanente' noodzakelijkheden zijn daarmee geen *ostensieve* maar *performatieve* definities, waarbij de definiërende socioloog de sociale feiten die hij definieert meteen 'gehoorzaamheid afdwingt' en naar zijn hand zet (cf. Latour 1986; Barnes 1988).¹⁴

De relatieve autonomie van het wetenschappelijk veld is immers voor Bourdieu niet alleen een empirisch-historische variabele maar meteen ook een normatieve conditie; ook hier stelt de historisch-sociologische analyse meteen zijn eigen norm van wetenschappelijkheid.¹⁵ Juist de autonomisering van het wetenschappelijk veld maakt immers de ontplooiing mogelijk van specifieke veldwetten die op hun beurt de garantie vormen voor rationele vooruitgang. Naarmate het opgehoopte wetenschappelijke vermogen groeit, wordt de strijd om sociale erkenning steeds sterker gesublimeerd tot een strijd om de wetenschappelijke erkenning, dat wil zeggen die erkenning die alleen maar kan worden afgegeven in een systeem van *peer review*, door collegae die tegelijkertijd concurrenten zijn. De performatieve implicatie hiervan is dat wetenschappers ook eigenlijk geen andere klanten *dienen* te erkennen dan hun concurrenten, en alle strijdmiddelen die geen 'legal tender' zijn in het veld zoveel mogelijk dienen uit te sluiten.

Deze performatieve ondertoon valt ook te beluisteren in Bourdieu's

---

¹⁴ Als actoren en groepen worden 'gedefinieerd' door hun relatieve posities binnen objectieve sociale ruimten die elk hun eigen logica, principes van differentiatie en hiërarchie 'kennen', wie definieert dan die posities? Wie kent die eigen logica toe? Wanneer objectieve relaties en posities het primaat hebben boven de individuen en hun 'prises de position', wie bepaalt dan dat primaat? Wie schrijft (toe)?

¹⁵ Vgl. de nogal opportunistische manier waarop Bourdieu het onderscheid tussen 'echte' en 'valse' autonomie hanteert om de 'pseudowetenschap' (die afhankelijk is onder het mom van onafhankelijkheid) af te bakenen van de 'echte' wetenschap (1989, 203ff; Pels 1985, 132).

notie van een 'inaugurele revolutie'. Hierbij maakt de ontwikkeling van de relatieve autonomie van een bepaald veld een zodanig kwalitatieve sprong dat de inwendige concurrentiële logica fundamenteel van karakter verandert. Doordat de 'entreekosten' sterk stijgen en de investering in het veldgebeuren veel langduriger en kostbaarder wordt, groeit de homogeniteit tussen de concurrenten, wordt het verschil tussen behoudende en subversieve strategieën kleiner en maken grote periodieke revoluties plaats voor talloze kleine 'permanente' revoluties die voortaan zijn gevrijwaard van externe politieke effecten en 'sociale willekeur' (1989a, 199-200). Hiermee definieert Bourdieu een 'authentiek' wetenschappelijk veld als een veld waarin de polemische dissensus is ingebed in een dieperliggende consensus over de inzet van het spel en de middelen waarmee onenigheden kunnen worden opgelost; een dissensus die juist aan die achterliggende objectieve overeenstemming zijn eigenlijke productiviteit ontleent.¹⁶

6 Een 'Realpolitik' van de Rede

Zo kunnen beide principes van kennispolitieke 'dualiteit' en 'relatieve autonomie' in mijn interpretatie niet anders worden gelezen dan als performatieve constatering die de grondslag leggen voor een nieuwe normatief-empirische epistemologie. De dubbele operatie van de veldtheorie, die de deconstructie van het klassieke waarheidsbegrip 'vereffent' met een *sociale* demarcatie van de wetenschap, lijkt op het eerste gezicht normatieve bepalingen rigoureus door empirische te vervangen, maar kan zich bij nadere beschouwing niet onttrekken aan een 'minimale' vorm van normativiteit. Waarheid en rationaliteit worden voortaan gezien als dwingend effect van een sociaal mechanisme van geweldloze (maar niet belangeloze) rivaliteit, dat alleen kan worden geïnstalleerd in een zelfregulerend en autarkisch wetenschappelijk veld. Kennispolitieke rivaliteit en relatieve autonomie

---

¹⁶ Cf. de oppositie die Bourdieu (1984) vaststelt tussen faculteiten die direct afhankelijk zijn van wereldlijke machten en hun gezag ontleen aan een soort 'sociale delegatie', en faculteiten waarvan het gezag berust op wetenschappelijkheid en die zelf hun eigen fundament vormen. Ook de algemene tegenstelling tussen universitair kapitaal dat gelieerd is aan de macht over de reproductiemechanismen van het universitaire veld en kapitaal dat is gebaseerd op een wetenschappelijke reputatie, is niet gespeend van normatief-politieke connotaties (1992, 57, 153).

treden daarmee in de plaats van klassieke noties van rationaliteit en vormen tesamen een nieuw dubbelcriterium van wetenschappelijkheid. Zij vormen twee zijden van dezelfde sociaal-epistemologische medaille.

Bij Bourdieu vindt men echter sporen van een objectivistische 'miskennis' van deze minimale normativiteit. Door zijn pretentie om uiteindelijk het gehele spel van strategieën te kunnen overzien blijft hij de mogelijkheid suggereren van een totaliteitsconceptie en van een neutrale buitenstaanderspositie, die geen van beide tenslotte zijn te rijmen met het radicale perspectivisme van een 'duale' belangentheorie (Pels 1985). Bourdieu is zich te weinig bewust van het feit dat zijn uitspraken over de 'objectieve wetten' van het wetenschappelijk veld een 'crypto-normatief' gehalte hebben en stuk voor stuk performatieve constructies zijn. Dit 'veld-objectivisme' leidt al gauw tot reïficatie van de *grenzen* en de specifieke *inzetten* van velden, hetgeen op gespannen voet blijft staan met de opvatting dat beide, en dus ook de identiteit van de legitieme spelers in het veld, permanent en principieel omstreden zijn.¹⁷

Dat wil zeggen dat door de sociologische achterdeur toch weer het idee van een neutraal-objectief waarheidsfundament en van 'universele' condities van wetenschappelijke rationaliteit wordt binnengehaald (cf. 1989a, 203; 1990b, 299; 1991b). Inderdaad interpreteert Bourdieu zijn veldtheorie zonder veel scrupule als een sociologische onderbouwing van de 'universele geldigheid van de wetenschappelijke rede', onder andere in verzet tegen wat hij brandmerkt als het 'nihilistisch subjectivisme' van het Strong Programme en van Woolgar en Latour (1990b, 299). Het eigenaardige is natuurlijk dat dit universalisme consequent wordt gekoppeld aan een particularistische belangentheorie. In plaats van zoals Habermas op zoek te gaan naar universele voorwaarden voor rationele communicatie, probeert Bourdieu sociale condities te specificeren die maken dat actoren *belang hebben* bij 'het universele', dus door hun strategisch eigenbelang gedwongen worden om bij te dragen tot de produktie van universele waarheid (1987, 44). Daarom ook stelt hij tegenover het idee van een universalistische taalpragmatick een 'politiek van het universele' of een '*Realpolitik* van de Rede' (1989b).

In deze verdediging van het universalisme via het particularisme

---

¹⁷ Cf. de in feite tautologische definitie van een veld als een ruimte waar zich een veld-effect manifesteert; of van de veld-grenzen als het punt waar de veld-effecten ophouden hun invloed uit te oefenen (1992, 75-6, 203-4).

(‘private vices, public benefits’) staat opnieuw de notie van relatieve autonomie centraal. Dat blijkt zeer duidelijk uit Bourdieu’s opvatting over de ‘anti-politieke’ rol van de intellectuelen. Intellectuelen zijn ‘paradoxale wezens’ die op het historische toneel verschijnen door de tegenstelling tussen ‘zuivere cultuur’ en maatschappelijke betrokkenheid te overstijgen. Het zijn ‘twee-dimensionale’ wezens die behoren tot een intellectueel autonoom veld en dus de specifieke wetten van dat veld moeten respecteren, maar die hun specifieke expertise en gezag tegelijkertijd inzetten in een politieke activiteit daarbuiten. Zij interveniëren in de politiek zonder politici te worden, zonder op te houden om ‘voltijdse’ culturele producenten te zijn. In weerwil van de traditionele tegenstelling tussen autonomie en engagement is het daarom wel degelijk mogelijk om beide simultaan uit te breiden (1989b, 99,101).

We merken meteen op dat deze bepaling van de ‘identiteit’ van intellectuelen primair wordt voorgesteld als een *realistische*, empirisch-genetische definitie. Een ethisch-politieke interventie door intellectuelen moet vóór alles stoelen op een ‘rigoureuze’ inzicht in de werking en de historische constitutie van het intellectuele veld. Maar uit formulering en context is overduidelijk dat die definitie tevens kritisch-normatieve elementen bevat, en dat de ‘figuur’ van de intellectueel als gevolg daarvan eigenlijk een performatief profiel heeft.¹⁸ De omschrijving van intellectuelen als ‘tweedimensionale’ wezens is een feiten/waarden-mix. Een niet-polemische ‘wezensdefinitie’, zoals Bourdieu hier toch lijkt voor te stellen, strookt ook niet met zijn elders geformuleerde opvatting dat de definitie van de ‘ware’ intellectueel altijd en onvermijdelijk op het spel staat in het intellectuele veld (bv. 1990a, 4).

Afgezien van dit epistemologische probleem, bevat Bourdieu’s notie van een ‘anti-politieke politiek’ van de intellectuelen dezelfde expliciete synthese van distantie en betrokkenheid die we in het voorgaande al enkele malen konden aantreffen. De ‘paradoxale aard’ van intellectuelen vraagt enerzijds om versterking van hun autonomie, anderzijds om vrijwaring van de verleiding van de ‘ivoren toren’. Dit

---

¹⁸ ‘To claim the *title* of intellectual, cultural producers *must* fulfill two conditions: on the one hand, they *must* belong to an intellectually autonomous field, one independent of religious, political, economic or other powers, and they *must* respect that field’s particular laws; on the other, they *must* deploy their specific expertise and authority in their particular intellectual domain in a political activity outside it. They *must* remain full-time cultural producers without becoming politicians’ (1989b, 99, mijn curs.).

kan door instellingen te creëren via welke zij zich op eigen gezag kunnen mengen in de politiek, ook en vooral om controle te krijgen over de materiële middelen van culturele produktie en legitimatie. Intellectuelen hebben daarom als eerste en voornaamste taak om hun eigen autonome belangen te verdedigen: verdediging van de veld-autonomie heeft 'absolute prioriteit' (1989b, 103; 1992, 161).

Te lang hebben intellectuelen zich schuilgehouden achter de belangen van andere groepen en klassen, en deze uitgeroepen tot universele belangen. Nu is de tijd daar om voor zichzelf op te komen. Intellectuelen moeten zich niet langer schamen om hun corporatistische privileges te verdedigen, want 'by defending themselves as a whole, they defend the universal'. De verdediging van hun corporatieve autonomie staat immers gelijk met de verdediging van de sociale voorwaarden van het rationele denken, zoals die op paradigmatische wijze zijn vervuld in het wetenschappelijke veld, waar niemand van iemand anders kan winnen zonder zich te wapenen met betere argumenten (1989b, 103-104).

Wat in dit 'corporatisme van het universele' het meest frappeert is de bijna dialectische combinatie van tegengelen. Enerzijds schroomt Bourdieu niet om de verdediging van de professionele autonomie van intellectuelen te beschrijven als een vorm van collectieve belangenpolitiek. Maar hij aarzelt evenmin om dit corporatistisch belang direct te sublimeren tot een universeel belang, zodat veld-autonomie en universalistische rationaliteit direct in elkaars verlengde komen te liggen. Daarmee wordt zijn 'politique de la raison' toch weer ontsierd door een rest van rationalistisch idealisme en dus per saldo door een onderschatting van de donkere kanten van het intellectuele professionalisme. Het corporatisme van de intellectuelen wordt eufemistisch afgedekt door een residu van de Hegeliaanse idee van de universele klasse. En dat is inderdaad cynische *Realpolitik*, want het universalisme wordt niet ingezet om corporatistische belangen te maskeren, maar juist om ze openlijk te installeren in het raderwerk van een soort sociologische voorzienigheid.

7 Naar een 'ethische politiek' van de kennis

Bourdieu laat daarmee zien dat hij per saldo toch te weinig oog heeft voor het Janusgezicht van de intellectuele autonomie, waarin algemeen belang en groepsbelang, 'public benefits' en 'private vices' (of

'goed' en 'kwaad') op een veel intrinsieker en symbiotischer manier samenkomen dan is verdisconteerd in de optimistische mechanica van zijn 'onzichtbare hand'. De professionalisering van het intellect vertoont een 'natuurlijke' zelfkant van zelfgenoegzaamheid, academisme, symbolische geweldpleging, monopolisme en cliëntelisme. De vraag is daarom of het überhaupt aanvaardbaar is om, zoals Bourdieu wil, de intellectuele veld-autarkie zover door te zetten dat de reputatie-toekenning op de intellectuele markt uitsluitend tot collegaeconcurrenten wordt beperkt. Het is eveneens de vraag of de sociale wetenschappen wel een 'inaugurele revolutie' kunnen en moeten doormaken die hen definitief op afstand zet van de politiek en andere maatschappelijke praktijken; en of zij de homogeniteit van investeringen en de methodologische consensus kunnen en moeten bereiken die Bourdieu als voorwaarde beschouwt van een werkelijk wetenschappelijke dialectiek.

Bij Bourdieu zelf ligt alle nadruk op de bedreiging van de intellectuele autonomie door heteronome belangen, zoals die van de nieuwe mandarijnen van staat en economie of van de media-technocraten, waardoor de bedreiging van de maatschappij door een epistemocratie van de intellectuelen zelf uit het gezicht verdwijnt. De 'anarchistische' vraag van Feyerabend en Foucault, hoe de maatschappij zich kan verdedigen tegen de privileges en de belangenpolitiek van intellectuelen, moet echter veel zwaarder worden gewogen. Hier lijkt Habermas' ambitie om de esoterische deskundigen-culturen in wetenschap, moraal, en kunst over en weer open te breken en in open verbinding te stellen met de 'Alltagspraxis' een beter uitgangspunt te verschaffen (Habermas 1981, 481ff; 1983).

Dat neemt niet weg dat Bourdieu's verdediging van de intellectuele autonomie als een vorm van *belangenpolitiek* een reflexief inzicht van een grote vruchtbaarheid bevat. De relatieve autonomie (en de bijbehorende sociale distantie) kan voortaan worden geclaimd zonder de epistemologische dekking van het 'waardevrijheidsethos'. Deze sociale demarcatie is de voorwaarde voor de ontplooiing van een specifieke rivaliteitslogica waarin strategische belangen en communicatieve argumenten intrinsiek met elkaar zijn verbonden. Rationaliteit komt niet, zoals bij Habermas, tot stand via de uitsluiting van strategische elementen, maar juist door de (performatieve) erkenning van hun alomtegenwoordigheid. En wat geldt voor de interne 'lezing', gaat ook op voor de externe: de veld-autonomie die de voorwaarde is voor wetenschappelijkheid kan alleen worden verdedigd als een

vorm van intellectueel corporatisme.

Bourdieu heeft echter steeds de neiging om dit corporatisme en de daarmee samenhangende sociologische rationaliteitstheorie weer te universaliseren. Zowel in de interne als in de externe lezing wordt het belangenperspectief daarmee toch weer geëufemiseerd of gesublimeerd. Deze terugval in universalistische geldigheidsclaims staat in direct verband met de eerder gesignaleerde objectivistische zuigkracht van de veldtheorie en Bourdieu's blijvende pretentie van een 'vision globale' die toch aan de partialiteit van belanghebbende investeringen ontsnapt (1992, 225, 230-31). De definities en demarcaties van de veldtheorie worden doorgaans realistisch geïnterpreteerd, niet als performatieve constructies die een normatieve component insluiten. Dat wil zeggen dat zij een dwingende epistemologische zekerheid uitstralen die in een bewust-performatieve theorie zowel onnodig als onmatig wordt geacht.

Het realisme van de veldtheorie is ook direct gelieerd aan een *Realpolitik* die het risico van cynisme niet geheel weet te vermijden. Om met open vizier uit te komen voor het intellectuele eigen- en groepsbelang is iets anders dan om dit belang zonder epistemologische of normatieve scrupule tot een universeel belang te bombarderen. Dat doet denken aan een cynische omkering van de Kantiaanse categorische imperatief die even categorisch is als de stelling die zij op zijn kop wil zetten. Hiertegenover dient een andere kennispolitiek worden gesteld die geen 'politiek van de universele rede' is, maar die het kan stellen zonder de valse zekerheden van het universalisme. Die kennispolitiek is ook geen *Realpolitik* maar eerder een 'ethische politiek' waarin normatieve bepalingen nadrukkelijk meespelen. Zij straalt een fundamentele skepsis uit, omdat de goede en kwade kanten van het intellectuele professionalisme veel dichterbij elkaar worden gedacht dan een traditionele kennisethiek zou toestaan. De intellectuelen zijn nuttig en ze zijn gevaarlijk. Beter nog: zij zijn gevaarlijk vanwege dezelfde autonomie die ze ook zo nuttig maakt.

Literatuur

- Barnes, Barry (1988), *The Nature of Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1980), *Le sens pratique*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1984), *Homo academicus*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1987), *Choses dites*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1989a), *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip*. Amsterdam: Van Gennep.
- Bourdieu, Pierre (1989b), The Corporatism of the Universal: The Role of Intellectuals in the Modern World, *Telos* 81.
- Bourdieu, Pierre (1990a), For a Socio-Analysis of Intellectuals: On *Homo Academicus* (interview with Loïc Wacquant), *Berkeley Journal of Sociology* 34.
- Bourdieu, Pierre (1990b), Animadversiones in Mertonem, in: Jon Clark, Celia Modgil & Shohan Modgil (eds.), *Robert K. Merton: Consensus and Controversy*. London/New York: The Falmer Press.
- Bourdieu, Pierre (1991a), *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1991b), The Peculiar History of Scientific Reason, *Sociological Forum* 6, 1.
- Bourdieu, Pierre (1992), *Réponses. Pour une anthropologie réflexive*. Paris: Seuil.
- Cozzens, Suzan (1990), Autonomy and Power in Science, in: Cozzens & Gieryn (1990).
- Cozzens, Suzan (1990) & Thomas Gieryn (eds.), *Theories of Science in Society*. Bloomington: Indiana University Press.
- Feyerabend, Paul (1977), Experts in a Free Society, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 3, 4.
- Feyerabend, Paul (1978), *Science in a Free Society*. London: New Left Books.
- Freidson, Elliot (1986), *Professional Powers. A Study of the Institutionalization of Formal Knowledge*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Foucault, Michel (1980), *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, ed. by Colin Gordon. New York: Pantheon Books.
- Foucault, Michel (1985), *Ervaring en waarheid*. Nijmegen: SUN.
- Gieryn, Thomas (1983), Boundary-Work and the Demarcation of Science from Non-Science: Strains and Interests in Professional Ideologies of Scientists, *American Sociological Review* 48, December.
- Gyarmati, Gabriel (1975), The Doctrine of the Professions: Basis of a Power Structure, *International Social Science Journal* 27, 4.
- Habermas, Jürgen (1981), *Theorie des kommunikativen Handelns*, I & II. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen (1983), Die Philosophie als Platzhalter und Interpret, in: *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Harbers, Hans (1991), Kennen en kunnen, *Kennis & Methode* XV, 2.
- Harbers, Hans (1992), Gevraagd: een sociologie van intellectuelen, in: Nauta & de Vries (1992).
- Koenis, Sjaak (1991), *Tussen marge en professie*. Amsterdam: Van Gennep.

- Koenis, Sjaak (1992), De intellectuele rol, in: Nauta & de Vries (1992).
- Jacoby, Russell (1987), *The Last Intellectuals*. New York: Basic Books.
- Johnson, Terence (1972), *Professions and Power*. London and Basingstoke: MacMillan.
- Latour, Bruno, (1980), Is It Possible to Reconstruct the Research Process? Sociology of a Brain Peptide, in: Karin Knorr, Roger Krohn & Richard Whitley (eds.), *The Social Process of Scientific Investigation*. Dordrecht/Boston: Reidel.
- Latour, Bruno (1983), Give me a laboratory and I will raise the world, in: Karin Knorr & Michael Mulkay (eds.), *Science Observed*. London/Beverly Hills: Sage.
- Latour, Bruno (1986), The powers of association, in: John Law (ed.), *Power, Action and Belief. A New Sociology of Knowledge?* London: Routledge.
- Latour, Bruno (1987), *Science in Action*. Milton Keynes: Open University Press.
- Montefiore, Alan (1990), The Political Responsibility of Intellectuals, in: Ian MacLean, Alan Montefiore & Peter Winch (eds.), *The Political Responsibility of Intellectuals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nauta, Lolle & Gerard de Vries (red.) (1992), *De rol van de intellectueel*. Amsterdam: Van Gennep.
- Nietzsche, Friedrich (1991), *Zur Genealogie der Moral*. Frankfurt a.M./Leipzig: Insel Verlag.
- Parsons, Talcott (1968), Professions, *International Encyclopaedia of the Social Sciences*.
- Pels, Dick (1985), Rivaliteit en relativisme. Een kritische beschouwing over Pierre Bourdieu's kennissociologie, *Kennis & Methode* IX, 2.
- Pels, Dick (1990a), De natuurlijke saamhorigheid van feiten en waarden, *Kennis & Methode* XIV, 1.
- Pels, Dick (1990b) & Lolle Nauta, Intellectuelen en politiek: een briefwisseling, *Comenius* 38.
- Pels, Dick (1991a), Het wereldse van intellectuelen, *Comenius* 42.
- Pels, Dick (1991b), Values, Facts, and the Social Theory of Knowledge, *Kennis & Methode* XV, 3.
- Pels, Dick (1991) & Tsjalling Swierstra, Foute intellectuelen: een inleiding, *Krisis* 44.
- Pels, Dick (1992), Kennispolitiek. Een gebruiksaanwijzing voor Foucault, *Kennis & Methode* XVI, 1.
- Robbins, Bruce (1991), Othering the Academy: Professionalism and Multiculturalism, *Social Research* 58, 2.
- Ruschemeyer, Dietrich (1983), Professional Autonomy and the Social Control of Expertise, in: Robert Dingwall & Philip Lewis (eds.), *The Sociology of Professions*. New York: St. Martin's Press.
- Shapin, Steven (1990), Science and the Public, in: R.C. Olby et al (eds.), *Companion to the History of Modern Science*. London: Routledge.
- Vries, Gerard de (1991), Intellectueel in eigen land, *Comenius* 42.
- Woolgar, Steve (1988), *Science: The Very Idea*. London: Tavistock.